

ДАРОГА У ЧУЖЫНУ

Эўропа

А. Шукелойць: — Незадоўга пасяля заканчэння Кангрэсу прыйшлося эвакуавацца. Чырвоная армія даволі блізка падыйшла пад Менск. У горадзе ўжо былі чутныя стрэлы. Старшыня Менску інжэнер Комар і старшыня *Саманомачы* былы дэпутат Сабалеўскі арганізавалі ў паракуменні з немцамі таварны цягнік. Было сказана працаўнікам гораду, што хто хоча, можаехаць у эміграцыю-эвакуацыю. Часу было вельмі мала, людзі бралі толькі найбольш неабходнае. Я яшчэ паспеў схадзіць ў Генэральны Камісарыят і атрымаць грошы, каб аплаціць зарплату працаўнікам музэю і працаўнікам аддзелу краязнаўства *Беларускага культурнага таварыства* на тры месяцы наперад. З гэтых людзей, зразумела, частка засталася. У тым ліку і найбліжэйшы мой супрацоўнік у музэі мастак Віер. Праўдападобна, што ён ужо перад гэтым меў кантакт з партызанамі, таму не баўся заставацца.

Ноч мы ўжо начавалі ў будынку Беларускай Цэнтральнай Рады (цяперашні будынак Нацыянальнай бібліятэкі на вуліцы тады Ігнатоўскага, цяпер, здаецца, Чырвонаармейская). Назаўтра пачалі грузіцца ў цягнік. Цягнік стаяў на Таварнай станцыі. Потым ад'ехалі.

Дарога ўжо была небяспечнай. Даехалі мы да Баранавічаў. Станцыя была разьбітая. Я паспеў яшчэ зайсьці да майго калегі і апошняга старшыні Беларускага Студэнцкага Саюзу, які нейкі час працаваў са мной у музэі, доктара Ёсваллада Караля, каб яму перадаць дакумант, які даваў яму прывілеі выехаць зь Беларусі, такі самы, які мела мы. Доктар Кароль раздумваўся яшчэ, урэшце рэшт вырашыў застацца. Ён атрымаў 25 гадоў, і дзякуючы той амністыі, якую праводзіў Хрушчоў, па-мойму, быў раней звольнены. Працаваў потым лекарам (хірургам-гінеколягам) у Баранавічах і там памёр.

Так мы паехалі далей. Мінуўшы Ліду, наш цягнік наехаў на міну. Міна гэта падарвала некалькі вагонаў, было шмат забітых, па-мойму,

трыццаць зь нечым асобаў, шмат параненых. Цягнік быў вельмі вялікі. Там ужо да нашых вагонаў да нашага цягніка далучылі яшчэ нейкія вагоны са Смаленска, расейскіх нейкіх вайсковых адзінак. Наперадзе таксама былі вагоны з моладзямі (Саюз Беларускай Моладзі). Розных людзей забіралі ў гэты цягнік. Цягнік аграмадны. Паколькі міны знішчылі ня толькі вагоны і людзей, але і парвалі дарогу, то мусілі прыехаць спецыяльныя цягнікі расьцягнуць гэты наш цягнік, напярэць дарогу, сьцягнуць тэя вагоны, якія ня можна было напярэць, людзей некаторых адвезьці ў шпіталь, некаторых пахаваць на мейсцы.

Разам з намі ехала на эміграцыю кіраўніцтва Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай царквы. Так што сьвятароў было таксама дастаткова. Ехалі і лекары, асабліва вельмі заслужаны грамадзкі дзеч сябра Беларускай Незалежніцкай Партыі, які потым з Дзьвінца (як заступнік камэнданта таго дэсанту, кіраванага Вітушкам) быў скінуты на Беларусь, — гэта доктар *Глеб Багдановіч*, сын былога польскага сэнатара Вячаслава Багдановіча. Вось жа доктар Багдановіч (тады ўжо вайсковы лекар Беларускай Краёвай Абароны) заняўся гэтымі раненымі. Нешта дзень мы там чакалі, цягнік рушыў далей, мы прыехалі ў Беласток. У Беластоку былі кватэра і накіраваліся ў Кенігсбэрг. Там мы нейкі час затрымаліся, начавалі, прызначылі нам на начлег нейкую сьвятыню (касьцёл). Потым паехалі ў Бэрлін.

Ехаў з намі таксама старшыня Менску *Анатоль Комар* з жонкай і сакратаркай (той самай, што знайшла падкладзеную міну і ўратавала Комару жыцьцё). Дарэчы, гэтая акалічнасьць дала падставу для плёткаў, некаторыя выдумвалі, што Комар едзе з двума жонкамі. Але гэта няпраўда. Глупства.

Анатоль Комар быў вельмі прыстойным чалавекам. Пазней ён зьмяніў прозьвішча на „Ромар”. Памёр і пахаваны ў французкай частцы Канады. Стары нацдэм. Вядомая асоба.

Па дарозе ад нас альбо адлучаліся нейкія людзі, альбо далучаліся. Як ехалі праз Варшаву, некалькі асобаў ужо высела (напрыклад, доктар Антановіч, лекар, які арганізаваў Беларускі Чырвоны Кръж). Ён вышаў і цэлы шэраг людзей, тых, што былі прыехалі з Польшчы і якія Польшчу ведалі. У тым

вучоных доктар Рыгэль, гісторык, ведамае прозьвішча. (Хацеў жаніцца з адной беларускай, таксама ведамае прозьвішча — *Анэляй Катковіч*. Потым яна была на ссыльцы, вярнулася, памерла па-мойму, у Варшаве.) І ён, гэты Рыгэль, меў намер падрыхтаваць кнігу „*Псіхалёгія*

Гэштат (Гёхштэрт). Замак, куды ў 1944 г. былі зьвезеныя зборы і экспанаты Беларускага музэю ў Менску.

ліку і некаторыя нашыя людзі (такія з культурніцкім ухілам ехалі нейкія). Гэты брат Пушчы ехаў і яшчэ зь ім нейкі актор ехаў, казу везьлі з сабой. І так яны вылезьлі тут недзе з гэтай казой і падаліся ў сваю дарогу (польскую мову ведалі). Потым аказаліся ў Чэхіі.

Прыехаўшы ў Бэрлін, там ужо кожны павсвоему арыентаваўся. Там заставалася Рада БЦР, Урад ейны, міністры. Я быў падпарадкаваны Міністэрству культуры. Гэта пад кіраваньнем *Аўгена Калубовіча* (потым „Кахановікі” на эміграцыі). Але я меў ужо прызначэньне адразу, дзеля таго што паспрыяў адзін зь нямецкіх

беларускага народу”, здаецца. Розныя тэмы з розных дзялянак беларускай навукі, мастацтва, гаспадаркі, эканоміі мелі пісаць розныя спэцыялісты-беларусы. Я ў яго меў быць сакратаром, таму з Варшавы ён для мяне падрыхтаваў месца ў эміграцыі.

Я паехаў у Радзьбор (Радзьбуж па-польску), цяпер у межах Польшчы такі старажытны гарадок, які ня меў ніякіх вайсковых аб’ектаў. Там затое былі зьвезеныя з Украіны, Беларусі і, відаць, можа і з занятых тэрыторыяў Расеі розныя бібліятэкі, архівы, музэі. Зь імі прыехалі некаторыя людзі, што там працавалі пры гэтых

Скульптура (бюст) Максіма Багдановіча працы Аляксандра Грубэ (танаваны гіпс), якая знаходзілася ў Беларускім Культурным таварыстве (Дом Рады БНР). Пасля вайны не захавалася.

А. Шукелойць, 2-я палова 1940-х.

навуковых інстытуцыях. У тым ліку там былі і некаторыя вывезеныя часткі цэнтральнай бібліятэкі Акадэміі Навук. Музей наш быў вывезены ў Баварыю ў мястэчка Гэхштат.

Музей быў перавезены ў частку Баварыі, што называецца Швабія (Швабія — лянд), ейным галоўным горадам ёсць Аўсбург, а гэта між Аўсбургам і Тылінганам, невялікае такое мястэчка, што называлася Гэхштат на Дунаю. Там былі звезеныя розныя музеі, і пры тых музэях працавалі працаўнікі (скажам, я ведаю, што былі з Украіны, іх перавезлі туды). Так што я туды пераехаў таксама ўжо пасля таго, як была занятая Польшча і частка Нямеччыны. Прыехаўшы ў Гэхштат, я зьвяўся ў замак Шлэс на працу, але там ужо на працу не прымалі. Тады я спякаўся там з той рыжскай немкай, якая пасля мяне была загадчыцай музэю ад Генэральнага Камісарыяту.

Дык вось у гэтым Гэхштаце далі мне мейсца жывь недалёка ад мястэчка ў лягеры, дзе былі розныя вучоныя, у асноўным група тых, што працавалі для нямецкай прапаганды, для арганізацыі вывазу, што займаліся бібліятэкамі, музэямі, архівамі, і асабліва іх эвакуацыяй, ды рабункам. Адначасна яны займаліся і прапагандай, вывучэньнем СССР. І вось там, у гэтым лягеры, сядзела група вучоных расейцаў, украінцаў, якія вывучалі праблемы савецкай палітыкі, бяручы пад увагу цяперашні стан. Кіраўніком гэтага ўсяго быў адзін вучоны, лекар-псіхолог, былы дырэктар фізкультурнага інстытуту,

украінец. Ён паходзіў, па-мойму, з савецкіх палонных і быў раней ці не ў штабе аднаго з маршалаў, тых, што наступалі на Ўкраіне.

Пры гэтай во групе вучоных і далі мне мейсца. Я быў доўгі час у кантакце з тым доктарам Рыгэлем. Тым часам гэты Рыгэль ізноў быў пакліканы ў армію, на фронт, і так ён там і загінуў. І той ягоны плян ня быў зрэалізаваны.

Цэлы шэраг працаў, якія мне прыслалі вучоныя, былі падрыхтаваныя да друку. Гэта, скажам, пра мову — доктара *Янкі Станкевіча*; з гісторыі Беларусі — *Шкялёніка*, з псіхалёгіі — доктара *Станіслава Станкевіча* старшага (таго дацэнта медыцыны, якога потым балышавікі арыштавалі і знішчылі недзе), з архітэктуры — інжэнера *Івана Касяка*, з музыкі — *Куліковіча*. Я таксама на хуткую руку падрыхтаваў артыкул зь беларускай геаграфіі і этнаграфіі. Гэты матэрыял застаўся пры архівах гэтай арганізацыі і да сёньняшняга дня, відаць.

Некаторыя чарнавікі тых артыкулаў засталіся са мной, потым, як я выяжджаў, я іх вярнуў аўтарам. Гэта значыць, артыкул доктара Янкі Станкевіча, ён потым яго друкаваў, па-мойму, у нейкім з сваіх часопісаў; Куліковіча (Шчаглова) аб музыцы і інш. Яны потым былі надрукаваныя ў розных выданнях.

Будучы ў Англіі, я бачыў таксама адзін з чарнавікоў інжэнера-архітэктара Івана Касяка, відаць, ён трапіў з часткай майго архіву, што я перадаў Абрамчыку, а Абрамчык перадаў у бібліятэку Скарыны ў Лёндане.

Вось такая была праца мая. Там, у гэтым Гэхштаце, я даседзеў аж да таго часу, калі ўжо балышавікі падышлі блізка да Радзібору. Саветы ўжо пачалі падходзіць пад Кракаў. Тут паявіліся грузавікі эвакуацыі канцэнтрацыйных лягераў, відаць, з найбліжэйшага калі Кракава Асьвенціма. Словам, сярод гэтых маіх сужыльцаў-вучоных, што працавалі для прапаганды, павеяла такім страхам: а што будзе з намі? Бо ніхто нічога не гавора, усе сядзяць, па-старому працуюць. Зьвярнуліся да нямецкіх шэфай, і аднаго разу з Бэрліну прыехаў вельмі высокі чыноўнік зь Міністэрства прапаганды, магчыма, заступнік міністра (так прынамсі казалі) і зрабіў даклад аб

сучасным становішчы Нямецчыны. Ён гаварыў, што „мы” (гэта значыць, яны) вайну праігралі, гэта ўжо ўсім бачна, але ў іх, маўляў, яшчэ ёсць надзея. „Мы” рыхтуем аружжа, якое, калі здолеем скарыстаць (калі пасьпеем скарыстаць), дапаможа „нам” вярнуцца на свае старыя пазыцыі. А калі не, то „вы” (гэта значыць, мы) падзеліце наш лёс.

Выслушаўшы гэты даклад таго высокапастаўленага палітычнага дзеяча, я спакаваў чамаданы і думаю сабе: „Вашага лёсу я дзяліць не збіраюся.” І адным з апошніх цягнікоў, разам зь Ліманаўскім, праз Уроцлаў (тады Брэслаў) паехаў у Бэрлін.

А гэтыя вучоныя, што там засталіся, якім, магчыма, некаторым імпанавала, што будучь дзяліць лёс з так высокапастаўленымі людзьмі, засталіся ў іхнае распараджэньне і, як да мяне потым даходзілі весткі, сапраўды падзялілі іхны лёс у турмах, разам з нацыстамі пры амэрыканскай акупацыі.

Амэрыка

А. Шукелойць: — У Амэрыку мы пераязджалі на караблёх, якія былі падрыхтаваныя для амэрыканскага войска ў час вайны. Гэтых караблёў амэрыканцы мелі вельмі шмат, (так званыя „транспарты”). Гэтыя „транспарты” былі скарыстаныя для перавозкі ў Амэрыку так званых „пераселеных людзей”, новай эміграцыі.

У Амэрыку я прыехаў у Бостан, з Бостану пераехаў цягніком у Нью-Ёрк. Тут для мяне была падрыхтаваная ўжо кватэра, бо кожны, хто сюды ехаў, ён усё ж кіраваўся тымі самымі прынцыпамі, якія былі ў Амэрыцы, якія ёсць цяпер. Трэба было мець апекуна (спонсара), запэўненае памешканьне і працу. Тады гэта было даволі свабодна. „Спонсары” былі пераважна нашыя людзі, з нашай хвалі эміграцыі, якія прыехалі на год ці на два раней, маючы сямейныя кантакты з Амэрыкай. Напрыклад, мой спонсар доктар Янка Станкевіч пераехаў раней, бо тут ягоны брат родны быў у Амэрыцы.

Кожны стараўся ўладзіцца недзе адразу на

Янка Станкевіч. 1938 г.

(выкапуюцца)

працу, бо мы дапамогі ніякай ня мелі. Так што трэба было адразу йсці працаваць. Працаваць людзі ішлі пераважна на фабрыкі альбо ў нейкія, скажам, кафэтэрыі, на кухні, на самыя цяжкія і брудныя работы. Пасьля году ці двух ужо людзі апаноўвалі ангельскую мову і стараліся перакваліфікавацца на розныя працы альбо (калі на фабрыцы) на прафэсійныя заняткі, альбо шукалі працы „вайт калар” (белага каўнера) — значыць, інтэлігенцыі.

Наша хваля (пераважна) мела магчымасьць уладжвацца настаўнікамі, бо было зацікаўленьне расейскай мовай. Можна было атрымаць працу бібліятэкару, лекару (але з былога Савецкага саюза яны не карысталіся такімі правамі, як, скажам, лекары з нейкай некамуністычнай дзяржавы перад вайной, і таму ішлі працаваць пераважна ў лябараторыі).

Я нейкі час працаваў на фабрыцы, а потым перайшоў на працу ў вялікую крану вопраткі. Там той гаспадар, уласнік магазінаў, запрапанаваў, што ім патрэбны чалавек на прыём тавару. Калі б я хацеў застацца на сталую працу ў іх, то ён пашле мяне на курсы пры вышэйшай школе, якая рыхтуе розных працаўнікоў прадукцыі тавараў для вопраткі і таксама спэцыялістых па практах вопраткі, спэцыялістых па мастацкім афармленьні крамаў. Прыём тавару — гэта такая

(Фота З. Павякя)

Заля ў беларускім культурным цэнтры „Полацк” у Кліўлендзе (ЗША), 2000 г.

спэцыяльнасьць з галіны фасону, самая, можа, і нудная, пагрунтаваная на хіміі, але яна давала магчымасьць працы на ўзроўні інтэлігента. Таму я потым, закончыўшы той курс, адпрацаваў больш за 20 гадоў у гэтай краме на прыёме тавараў. Адтуль выйшаў на пэнсію.

Адначасна з гэтай працай для куска хлеба трэба было прымаць актыўны ўдзел у арганізацыйным жыцці беларускай эміграцыі. Як ведама, да нашай хвалі эміграцыі, што прыехала пасля Другой Сусветнай вайны, тут беларуская ранейшая эміграцыя не была сарганізаваная ў самастойныя арганізацыі.

Для нашай хвалі эміграцыі належылі, можна сказаць, пачаткі грамадзка-палітычнага і рэлігійнага жыцця беларускай эміграцыі. Па палітычнай лініі была прадоўжаная праца Рады Беларускай Народнай Рэспублікі.

Легальнай часткай гэтай працы былі грамадзкія арганізацыі, гэта найперш — *Беларуска-Амэрыканскае Задзіночаньне* (як амэрыканская арганізацыя, заснаваная ў 1949 годзе з сваімі аддзеламі ў розных гарадах, дзе

асела беларуская эміграцыя: Кліўленд, Чыкага, штат Нью-Джэрзі, Нью-Брансвік, Бостан, Вашынгтон. Таксама была адноўлена Беларуская Аўтакефальная Праваслаўная царква.

Першыя прыходы Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай царквы паўсталі ў Нью-Ёрку, у Кліўлендзе, Нью-Джэрзі, Нью-Брансвіку, у Канадзе ды Аўстраліі.

Беларускія вучоныя і мастакі сарганізавалі таксама Беларускі Інстытут Навукі і Мастацтва, навуковую арганізацыю, якая ладзіла рэфэраты на навуковую тэму, а сябры гэтай арганізацыі вывучалі розныя галіны беларускай рэчаіснасьці ў тая час: гаспадарку, культуру, мастацтва, выдавалі кнігі (і цяпер выдаюць).

Апрача гэтага была сарганізаваная цэлы шэраг дапамагавых арганізацыяў, якія займаліся зборам грошай і таксама вопраткі і высылалі для тых эмігрантаў зь Беларусі, якія засталіся ў Нямецчыне і ў іншых дзяржавах Эўропы, а пасля (калі была магчымасьць) высылалі таксама для тых, што вярнуліся з савецкіх турмаў і лягероў на Бацькаўшчыну.

Пра габрэяў

3. Пазыняк: — Цікава было даведацца па ходу нашай гаворкі пра сутнасць і канкрэтныя факты дачыненняў да габрэйскага насельніцтва ў міжваенны перыяд у Польшчы і потым, за часы гітлераўскай акупацыі на Беларусі. Тым больш, што бальшавіцкая і кагэбоўская прапаганда спецыяльна ўсё перакручвала. Добра было б вярнуцца да таго, пра што мы ўжо гаварылі раней і высветліць некаторыя малавядомыя аспекты больш падрабзна.

А. Шукелойць: — Тут я хачу тады спачатку ўспомніць пра нацыянальныя адносіны ў міжваеннай Польшчы. Нашыя палітычныя арганізацыі *Грамада* і *Хадэцыя* існавалі, так бы мовячы, ва ўмоўна дэмакратычнай Польшчы. У выбарах выступалі супольна ў блёку нацыянальных мяншынняў. І блёк нацыянальных мяншынняў праводзіў працу і выбары ў Сойм і выбары самаўрады. У Вільні, напрыклад, на выбарах ў Гарадзкую Раду ў супольнай лісьце з габрэямі былі беларусы. Ад беларусаў быў там на

адным з пачатковых нумароў ведамы ў Вільні дзеяч доктар **Баяслаў Грабінскі**, хадэк.

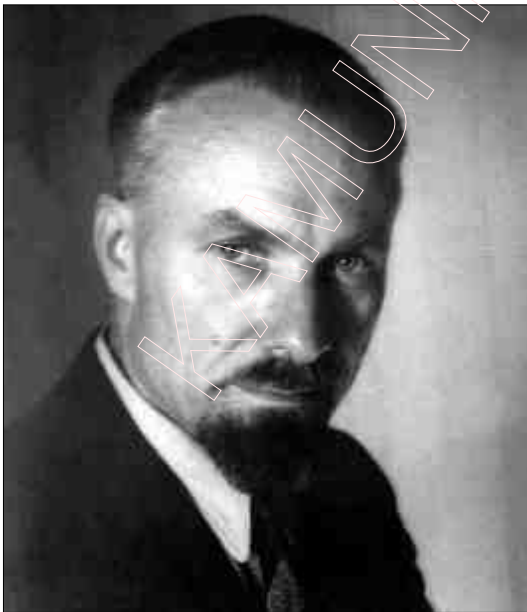
Другое, аб чым трэба яшчэ гаварыць, гэта аб рыхтаванні габрэямі моладзі, якая ехала ў Палестыну, дзе выкуплялі для іх зямлю і арганізавалі кібуцы. У падрыхтоўцы гэтай моладзі прымалі ўдзел беларускія спецыялісты. (Я пра гэта ўжо адзначаў раней.) Трэцяе, аб чым я хацеў бы ўспомніць, што ў час той Польшчы на Віленскім ўніверсітэце габрэяў трактавалі гэтаксама дрэнна, як і беларусаў („нумэрус кляўзус“, „нумэрус нулос“ і г.д.). Так што мы мелі аднолькавыя там тады „правы“.

Тое, што нацыяналістычная польская моладзь дамагалася асобных лавак для габрэйскай моладзі ва ўніверсітэцкіх аўдыторыях, выклікала бурныя сутычкі беларускіх і габрэйскіх студэнтаў з польскімі шавіністамі. Дайшло да таго, што ўніверсітэт на нейкі час быў зачынены. Так што ў гэтым часе ў нас вельмі такое блізкае ўзаемапаразуменне было з габрэйскім насельніцтвам Вільні.

3. Пазыняк: — Чаму абмяжоўвалі некаторыя прадметы для беларусаў і габрэяў, напрыклад, медыцыну? Чаму баяліся, каб беларусы паступалі на медыцыну?

А. Шукелойць: — Медыцына дае незалежную прафэсію. Хаця ў гэтым часе ўжо таксама не давалі працы на Беларусі. І таму беларускія студэнты, скончыўшыя медыцыну (вось ведамыя нашы дзеячы: доктар **Мікола Шчорс**, які нават быў два гады старшынём Студэнцкага Саюзу і доктар **Вітаўт Тумаш**), яны ў заходняй Беларусі працы не знайшлі, мусілі выехаць у Польшчу. Такое было становішча.

Ужо на эміграцыі, калі мы на гэту тэму гаварылі з Міколам Шчорсам (я зь ім заўсёды быў у вельмі добрых дачыненнях), ён мне казаў (калі я ўспомніў пра гэты „нумэрас кляўзус“): „Польскіх студэнтаў, якія хацелі на валт стацца лекарамі, але

Баяслаў Грабінскі (хадэцыя)

не паступілі ва ўнівэрсітэты ў Польшчы, дык іх прымалі вельмі лёгка на Віленскім ўнівэрсітэце. І размяркоўвалі іх на Беларусь”.

3. Пазыняк: — Значыць, гэта была звычайная асімілятарская палітыка.

А. Шукелойць: — Так. Гэта тое, што было перад вайной.

Часы нямецкай акупацыі. Я гаварыў пры іншай нагодзе, што на першым тым нелегальным сходзе ў Менску, які адбыўся ў 1941-м годзе ў кабінэце Антона Адамовіча ў гарадзкой Управе, абмяркоўвалася таксама дачыненне да жыдоў. Было прынята, што пры ўсялякай магчымасці, дзе толькі можна, супрацьстаўляцца нямецкай палітыцы ў дачыненні да габрэяў і дапамагаць ім у здабыванні так званых „арыйскіх папераў”. І гэта было потым пры розных нагодах роблена. Атрымаўшы „арыйскія паперы”, чалавек меў магчымасць працаваць на розных пасадах, а часта – і захаваць сваё жыццё.

У час, скажам, калі старшынёй управы Менску быў прафэсар Іваноўскі, загадчыкам электраэнергіі быў інжэнер-габрэй. Прафэсар Іваноўскі якраз паклікаў мяне, папрасіў, каб ягоную жонку прыняць на працу ў музей. Што я і зрабіў. Была яна вымагана час, здаецца, паўтуду, ці што. А потым атрымала належныя арыйскія паперы і ўжо свабодна сабе жылі ў горадзе да канца акупацыі.

І так шмат-шмат нашых ведамых дзеячоў дапамагалі ў час нямецкай акупацыі жыць. У прафэсара Іваноўскага, потым у ягоным фальварку на Лідчыне, у Лябёдцы, таксама перахоўвалі габрэяў. Тут у нас, у Нью-Ёрку, доктар Янка Станкевіч ужо перад сьмерцю атрымаў такі ліст падзякі ад ведамага жыдоўскага дзеяча, вельмі спрытнага, які ў час нямецкай акупацыі стварыў цэлую арганізацыю, падпарадкаваную ня Менску, але Вільні ці Рызе.

3. Пазыняк: — Адміністрацыі Остлянду, значыць.

А. Шукелойць: — Магчыма. І з гэтай арганізацыяй дзеяў на цэлую прастору. Арганізацыя мела нейкі характар такой прапагандовай службы.

3. Пазыняк: — Як прозьвішча таго дзеяча?

А. Шукелойць: — Яго прозьвішча было зьмененае, па-мойму, нешта, калі я не памыляюся, Заксаў. Шпырэй аб ім ёсьць ва ўспамінах судзіў Леаніда Галіака ў перашай частцы. Там ён успамінае, што колькі ні пытаў немцаў, дык ніхто не сказаў яму, што гэта за арганізацыя. Ніхто ня ведаў. Значыць, выпядае, што ён сам стварыў арганізацыю і зь ёй дзейнічаў. Быў у нямецкай уніформе, і сваіх людзей, супрацоўнікаў, таксама апрануў у нямецкія уніформы. Вельмі спрытны хлопец быў, вельмі спрытны. Раздаваў дазволы на праезд чыгункай, скажам. У час вайны даволі цяжка было дастаць дазвол. Магчыма, што недзе ў мяне захаваўся нават нейкі дакумант, выданы ім у паездку.

Апрача гэтага вялікую дапамогу арганізавалі для габрэйскіх дзяцей. У Менску было, нешта, тры групы, дзевяць ці дзесяць такіх „дзедамаў”. Старшынём гэтай цэлай сістэмы быў ведамы потым на эміграцыі дзеяч **Якуб Рэнцікі** (ужо не жыве, памёр у Канадзе). Ён быў загадчыкам гэтых дамоў. Заўсёды набіралася шмат габрэйскай дзетвары, якую бацькі высылалі на горад у розныя цэрквы, дзе іх потым падбіралі ў гэтыя дзіцячыя дамы. З гэтых дамоў потым дзяцей адпраўлялі на правінцыю, у розныя часткі Беларусі. Там лягчы было з утрыманьнем.

3. Пазыняк: — Куды іх адсылалі, у сем’і?

А. Шукелойць: — Адсылалі, так. Ад мяне, напрыклад, забірала заўсёды такая інспэктар у Вялейцы, інжэнер **Ганна Сухая**. Яна іх адвозіла і там недзе расьпіхвала, дзе, я ня ведаю. У кожным разе, гэтыя дзеці выхоўваліся ці перахоўваліся ў нашых беларускіх сем’ях.

З правінцыі прывозілі ў Менск розныя харчы (гэта па лініі Самапомачы), а зь Менску вывозілі габрэйскіх дзетак. Так што такім парадкам дапамагалі.

3. Пазыняк: — Ці ведалі пра гэта ва Ўправе? Хто гэтым кіраваў?

А. Шукелойць: — Іваноўскі ведаў і кіраваў таемна ад немцаў. У яго ў самога, я ўжо казаў, ў фальварку дзьве асобы габрэйскія перахоўваліся, і ва Ўправе габрэі працавалі.

3. Пазыняк: — Вацлаў Іваноўскі — вядомы беларускі дзеяч (пісаў пад псеўданімам **Вацюк Тройца**). Яшчэ да Першай Сусьветнай вайны

А. Шукелойц, 1970-я гг.

ўдзельнічаў у беларускім культурніцкім руху. Якое ягонае паходжаньне?

А.Шукелойц: — Іваноўскі, гэта быў стары наш дзеяч. Гэта шляхціц сярэдняга ўзроўню, зь Лідчыны, іхны маёнтак Лябёдка. Іх трох братоў было. Кожны зь іх выбраў іншую нацыянальнасьць. Старэйшы стаў палікам, сярэдні Вацлаў — беларусам, а малодшы, Тадэй, стаўся літоўцам.

Наш, той беларус Іваноўскі, яшчэ як студэнт Палітэхнічнага інстытуту ў Пецярбургу быў адным з тых, што арганізоўвалі першыя беларускія арганізацыі. Менавіта: Беларускаю Рэвалюцыйную Грамаду, а потым — Беларускаю Сацыялістычную Грамаду (БСГ).

Найбольшая ягоная заслуга — гэта арганізацыя перашага беларускага выдавецтва ў Пецярбургу — „*Загляне сонца і ў наша ваконца*”, якога Іваноўскі быў старшын्या.

Шмат якія маткі габрэйкі, што мелі магчымасьць выйсці з горада, аддавалі сваіх дзяцей суседкам, казалі: „Вось ты забяры маё

дзіце, можа табе ўдасца перахаваць яго.” Так што былі і гэтакія дзеці.

Некагорыя, якія ведалі, што яны габрэі, то, відаць, пасля вайны вярнуліся да сваіх, а некагорыя так і засталіся.

Зразумела, што, з габрэйскага пункту гледжання, гэта можна было па-рознаму тлумачыць, бо ж гэтыя дзеці маглі ўжо і не вярнуцца да габрэйства, але з пункту гледжання гуманнасьці, тое, што выконвалі тады нашыя людзі, гэта была вялікая ахвярнасьць. За гэта маглі належаць галавой. Немцы, калі б даведаліся, — не цырымоніліся б.

Тое, што нам там закіды робяць, то закіды гэтыя не габрэйскага паходжання, а маскоўскага. Гэта старая традыцыя ў іх, каб падняць антысэмітызм на Беларусі. Нават калі глядзець у гістарычным аспэктце, то заўсёды Масква нешта прыдумвала такое. Быў некалі выдуманы нават адзін святы такі, што „убіенны жыдамі”, казалі.

Наш прыезд у Амэрыку ня выклікаў ніякай варожасьці з боку габрэйскага насельніцтва. Наадварот — прыхільнасьць. І ведамы габрэйскі дзеяч у нью-ёркскіх колах *доктар Ліхтэн* (прафэсар нью-ёркскага ўнівэрсітэту) першы прышоў да нас і сказаў, што ён гатовы зрабіць рэфэрат і расказаць там аб стаўленьні габрэяў да беларусаў з увагі на тое, што ў час вайны мы ўсе паводзілі сябе на шмат лепшым узроўні, чым іншыя народы, акупаваныя нямецкай нацыстоўскай арміяй. Ён потым вельмі шмат нам дапамагаў. Ён падпісаў, дарэчы, хартыю Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва, у дужа блізкіх дачыньнях з Тумашам быў, са мной таксама. Ён заўсёды нас запрашаў на розныя габрэйскія імпрэзы, на банкетны ведамых тут дапамагавых габрэйскіх арганізацыяў. Я асабіста быў на банкете ў Міноры (дапамагавая арганізацыя). Разам з Тумашам былі таксама на розных мітынггах, выбарах і іншых габрэйскіх мерапрыемствах.

Доктар Ліхтэн потым выехаў у Эўропу і там апошняе, што я ведаю (мне расказаў біскуп Чэслаў Сіповіч), Ліхтэн прадстаўляў Ізраіль пры Вагькане. Тады яшчэ дыпламатычных дачыненняў не было, але Ізраіль меў там наглядальніка.

Другой асобай, што выканаў вялікую ролю для нас, — гэта сэнатар ад Нью-Ёрку **Якуб (Джэкаб) Джэвіц**. Ён заўсёды арганізоўваў з нагоды 25 Сакавіка малітву ў Сэнаце. На адчыненне паседжання Сэнату заўсёды ехала дэлегацыя зь Нью-Ёрку з уладькам Васілём — архіепіскапам Беларускай Аўтакефальнай Прусаўнай царквы. Уладыка Васіль адчыняў малітвай паседжаньне Сэнату. Даслоўна 25 Сакавіка альбо (калі не выпадала 25 сакавіка) — у нейкі дзень, блізка да 25-га. Малітвы Ўладыкі Васіля і прамовы Джэвіца надрукаваньня ў справздачах Кангрэсу ЗША.

Зь дзеячоў нашага гораду вельмі прыхільна ставіўся **Кач** (з паходжання нават па бацькох — беларускага). Ён Кох пішадца, але па-ангельску чытаецца Кач. Ён яшчэ жыве, такі жыцьцярадасны. Ён заўсёды з нагоды 25 Сакавіка выдаваў праклямацыю ад горада і бываў на нашым сьвяткаваньні.

З. Пазыняк: — Якое становішча ён займаў?

А. Шукелойць: — Ён быў маёрам (мэрам) гораду Нью-Ёрку. Ён вельмі вяселы чалавек. Ён і цяпер яшчэ выступае часта.

Тады суды ішлі паміж штатам Нью-Ёрк і Нью-Джэрзі за тую выслу, дзе стаіць статуя Свабоды.

З. Пазыняк: — Так, 50 гадоў судзіліся.

А. Шукелойць: — Здаецца, і цяпер зяшчэ суды ідуць. Але быў такі мамэнт за часоў Кача, што Нью-Ёрк выйграў. Ён тады журналістам сказаў, што суд выйгралі, і гэтая статуя Свабоды як стаяла задам да Нью-Джэрзі, так і будзе стаяць.

Цяпер, дарэчы, на мэра гораду ішоў наш прыяцель **Грын**. Ён таксама ў нас на сьвяткаваньні 25 Сакавіка бываў. Гэта багатая

Станіслаў Станкевіч. 1938 г.

(выкапюка)

габрэйская сям'я, да іх належаць вялікія крамы прадуктовага характару.

Тады, калі ён быў у Кангрэсе, у нас склаліся добрыя дачыненні. Потым ён выбыў, і з таго часу кантактаў няма.

Гэтыя дачыненні беларускай эміграцыі і габрэйскіх дзеячоў у Амэрыцы ці амэрыканскіх палітычных дзеячоў габрэйскага паходжання так неяк сталі непакоеіць Маскву. І расейцы пачалі рабіць захады супраць дзеячоў беларускай эміграцыі, супраць прафэсара Адамовіча, доктара Станіслава Станкевіча. Гэта дзье асноўныя асобы ў час халоднай вайны ў змаганьні з бальшавіцтвам па лініі Інстытуту вывучэньня СССР. Там старшынёй бываў пераважна доктар Станіслаў Станкевіч. Заўсёды на зьезды Інстытуту ў Эўропу езьдзіў Адамовіч.

Мела значэньне таксама радыё, здабытае ў час халоднай вайны, яно было адраджэнскім. Апрача гэтага — дачыненні беларускай эміграцыі з палітычным Вашынгтонам.

Усё гэта выклікала ў Маскве такую злосьць, і

пачалі востра выступаць супраць беларускай эміграцыі, даказваючы, што цэлы шэраг нашых дзеячоў актыўна супрацоўнічаў з немцамі. Пачалася пісаніна. Былі спецыяльна наняты людзі, якія прыязджалі ў Нью-Ёрк і ваколіцы, у беларускія калёніі эміграцыі. Вялі гутаркі на тэмы сучаснай гісторыі, удаючы, што яны гісторыкі. З'явіўся такі „вучоны” юрыст, наняты большавікамі, Лофтус, які цэлую кніжку на гэтую тэму напісаў. Кніжка шырока тут разыходзілася ў Амэрыцы, таксама ў Эўропе. На кніжку паклікалася потым большавіцкая прапаганда. І так яшчэ мацней білі па эміграцыі.

З. Пазыняк: — Але кніжку Лофтуса ў вучоным сьведзе ніхто сур'ёзна не ўспрымае, бо разабраліся, што гэта фальсіфікацыя. На яе ніхто не спасылаецца. Хіба што самыя адсталыя прапагандысты.

А. Шукелойць: — Так. Але ж антыбеларуская прапаганда ідзе, а ў Беларусі нават сёння. Выдумваюць неіснуючы антысемітызм там, дзе наадварот, беларусы ратавалі людзей.

Супраць кніжкі гэтых гісторыкаў, што былі наняты Масквой, быў цэлы шэраг паважных артыкулаў. Пісалі доктар Тумаш, Адамовіч, Станкевіч, Запруднік — гэта дзеячы таго Інстытуту вывучэння СССР, цэнтраля яго была ў Мюнхэне, і там выдавалася спецыяльна мноства артыкулаў. Мне здаецца, наш адзел у гэтым Інстытуце выдаў ці ня 10 зборнікаў. Зборнікі перакладаліся на ангельскую мову.

З. Пазыняк: — Што гэта за гісторыя з Гутырчыкам падымалася?

А. Шукелойць: — Гэта таксама выдуманая гісторыя. У Маскве выдуманая, а сюды яна спущаная, відаць, разам з грашыма, на ахвотных заняцца.

Быў лагер у Калдычэве. Гэты лагер у асноўным быў для злоўленых партызанаў. І потым для тых, што мелі сувязь з партызанамі. Так што туды траплялі часта і нашыя хлопцы і дзяўчаты, якіх падазравалі, што яны маюць сувязь з партызанамі. Там, у Калдычэве (недзе каля Баранавічаў) былі таксама габрэі, такія, што ня з гета, а недзе зь іншых майдсцовасячў (спецыялісты ўсялякія, што засталіся).

Кушалі нейкі час быў вайсковым інспэктарам.

І вось, як інспэктар, ён адведаў гэты лагер у Калдычэве дзеля таго, што адзін з нашых з'вязаў ахоўваў тую тэрыторыю. Гэта значыць — ад партызанаў. З'вяз беларускі, 13-га, па-мойму, батальёна, ці рота там нейкая 13-га батальёна. Яны ахоўвалі тэрыторыю наванкі.

На Кушала тое Калдычэва зрабіла вельмі дрэннае ўражаньне. Ён быў там усярэдзіне. Немцы ўсярэдзіне кіравалі ўсім гэтым. І там немец адзін разам з Кушалем ішоў па калідоры і лупіў там гэтых вязняў. Словам, біў іх пры Кушала. На Кушала ўсё гэта вельмі дрэнна падзейнічала.

У адну бурную ноч (была навальніца і дождж) габрэі з гэтага лагеру разрэзалі драпы і ўцяклі. Даслоўна — ўсе ўцяклі. Гутырчык быў у тым лагеры адным з падафіцэраў у роце 13-га батальёна. І таму потым яму прышлі, што гэта ён быў адным з ахоўнікаў гэтага лагеру. Ніхто не шукаў больш ахоўнікаў, толькі якраз яго. Бо ж ахоўвала гэты лагер вялікая колькасць людзей. Але ніхто больш не шукаў, і таму гэта вельмі падазроная справа была.

Цяпер другая (лягічна беручы) справа: хто гэтым габрэям перадаў інструменты, каб перасекчы дрот. Скуль яны маглі мець гэта ўсё? Цікава. Зь неба ж не звалілася. Трэба было прынесці ці перадаць.

Цяпер трэцяе пытаньне: няўжо гэты батальён такі дурны быў, што ня мог палавіць гэтых людзей? Гэта ж сотня людзей уцякала. Не адзін, ня 10 і ня 20. Але каля сотні. Няўжо яны так моцна спалі ў тую ноч, што такое? Усё гэта, калі лягічна перадумаць, то відаць ніткі, якімі шыгтая цэлая справа.

Нічога праўдзівага ў гэтым няма. Усё выглядала інакш. Беларускія жаўнеры гэтага самага 13-га батальёну перадалі інструменты, якімі трэба было разрэзаць дрот, і вязні гэтымі інструментамі, скарыстаўшы начную навальніцу, разрэзалі дрот і ўцяклі, разьбегліся. Ніхто іх не лавіў. Вось як.

З. Пазыняк: — Рота іх проста выпусціла?

А. Шукелойць: — Выпусціла. Ніхто іх не лавіў. Не гаворыцца, што „выпусціла”, бо тады б цэлую роту немцы расстралялі. Вось гэта тое, што

мне расказваў Кушаль. На мой розум, таксама гэтак выглядае.

Але мала таго. Тады, калі гэтую справу з Гутырчыкам стварылі, тады была халодная вайна. І беларусы прымалі ў ёй вельмі актыўны ўдзел, асабліва Адамовіч, Станкевіч. І таму тут быў ціск на эміграцыю з боку Масквы і КГБ. Але што справядліва, гэта тое, што ў Гутырчыка ў выніку суду адабралі амэрыканскае грамадзянства. Таму што ён, як ехаў у Амэрыку, не сказаў, што ёсьць вайсковым чалавекам, што служыў у войску (закон ёсьць такі). Гутырчык салгаў аб гэтым. Гэтая „калдычэйская” справа ў судовым рашэньні была ні пры чым.

3. Пазьняк: — А як яму прышлі справу? Акуль гэтага Гутырчыка НКВД знайшло? Як гэта атрымалася?

А. Шукелойц: — Тут падалі такога чалавека, які ўдаваў, што ён гісторык. Прозьвішча ягонае, магчыма, ведае Янка Запруднік, ён зь ім спатыкаўся. Няведама, што гэта за чалавек быў. Ці гэта з разведкі габрэйскай, ці з савецкай разведкі. Словам, ён удаваў, што ёсьць гісторык, прыехаў з Францыі бышчам і зьбірае матэрыялы пра становішча беларусаў у час 2-й Сусьветнай вайны. Былі людзі, што яму пра ўсё раскавалі. Ён вельмі мала быў тут, у Нью-Ёрку. Ня ведаю, ці зь кім тут спатыкаўся. Са мной не спатыкаўся, хаця мог бы спаткацца, бо я старшыня Беларуска-Амэрыканскага Задзінчання. Ці, скажам, мог бы спаткацца з Вітаўтам Кіпелем (старшыня Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва), але Кіпель яго ня ведае. Выняткава ён быў, па-мойму, на радыё ў Запрудніка. Але найбольш праседжваў ў Сайт-Рывэры, бо даведаўся, што там пахаваны якраз прэзыдэнт Астроўскі, і што там, відаць, асела беларуская эміграцыя, якая супрацоўнічала з Астроўскім. І таму ён там у іх сядзеў. Цэлы час прыходзіў у Беларускі цэнтар, у той іхны клуб, выпіваў разам. І там пазнаёміўся, відаць, з Гутырчыкам, які любіў выпіць, і таксама расказваць сам аб сабе, павыхваляцца. Так стварылі гэтую справу.

Сапраўднасьць была іншай, і нашыя дачыненні з габрэямі ў Амэрыцы склаліся на грунце якраз гэтай супольнай рэчаіснасьці.

Савецкая прапаганда зрабіла свой адмоўны ўплыў найбольш ў СССР. Тут жа яна ня дзейнічала. Я ўжо казаў пра доктара Ліхтэна, а ён жа быў дырэктарам „Антыдыфэмэйшан ліг” (арганізацыя, якая мае заданьне выкрываць і змагацца з антысэмітызмам). Доктар Ліхтэн выявіў ахвоту спаткацца зь беларускай эміграцыяй, зрабіць даклад, дзеля таго што ён яшчэ ў час нямецкай акупацыі спецыяльна вывучаў пытаньне акупацыі на Беларусі і напісаў нават на гэту тэму дасьледчыцкую працу. Так што ёсьць ягонае праца ў ангельскай мове аб становішчы на Беларусі ў час нямецкай акупацыі. Праца выйшла раней, чым у 50-х гадах. Бо ў 50-х гадах мы прыехалі. Я меў яе асобным выданьнем.

Далей ён з намі актыўна супрацоўнічаў. Шмат дапамагаў. Ён быў адным з тых, хто пры дапамозе іншага прыяцеля-габрэя, які працаваў у бібліятэцы заступнікам загадчыка славістычнага аддзелу (Бэрнштайн), дапамог арганізаваць першую нашу вялікую выстаўку ў Публічнай бібліятэцы на 5-й эвэню і 42-й вуліцы. Былі мы таксама на ўнівэрсітэце, які тут маюць габрэі, на выпуску вучоных-дактароў і на цэлым шэрагу іншых габрэйскіх мерапрыемстваў.

Словам, доктар Ліхтан уводзіў нас у амэрыканскае жыцьцё. Адною з такіх цікавых малаведаных акцыяў дзеля ўдзелу ў халоднай вайне была сустрэча беларускай і габрэйскай інтэлігенцыі ў спадарства Русакоў у Брукліне. Там тады ад імя арганізацыі, якая мела прыняць актыўны ўдзел у халоднай вайне, з намі сустрэўся такі фон Левін (Леван чытаецца, Левін пішацца). Пасья гэтага цэлая група нашай інтэлігенцыі з Адамовічам, Станкевічам, тады тут быў яшчэ прафэсар Дарашэвіч, прыняла ўдзел у арганізацыі Навуковага Інстытуту вывучэньня СССР у Нямецчыне і радыё „Свабода”. Так што мы цэлы час мелі добрыя дачыненні з габрэямі ў нашай палітычнай дзейнасьці супраць бальшавіцкіх акупантаў.

3. Пазьняк: — Гэта адказ на нашыя добрыя адносіны?

А. Шукелойц: — Правільней сказаць, што гэта вынік беларуска-габрэйскіх добрых адносінаў, якія існавалі здаўна.

(Фота 3. Пазыяка)

А. Шукелойц, 2002 г.

Доля

3. Пазыняк: — Як бы хто ні думаў, ні меркаваў, а дачыненні да габрэяў у часы 2-й Сусветнай вайны сталі для бальшыні ўдзельнікаў канфлікту выпрабаваньнем на чалавечнасць.

Увесь сьвет, які змагаўся з фашызмам, ратаваў жыдоў. Знайшліся таксама такія, што падтрымалі гітлераўскую палітыку вынішчэньня, гублялі людзкое аблічча. Гэтак жа, як пазбаўляліся аблічча чалавека энкавэдзісцкія забойцы беларусаў у Курапатах.

У камуністычна-фашыстоўскай бойні, якую ўчынілі расейцы разам зь немцамі ў XX-м стагоддзі, беларусы засталіся людзьмі, захавалі твар. Беларусы страцілі тры мільёны забітымі, набылі Курапаты і Хатынь, але ня здолелі нават асэнсаваць як трэба свой галакост.

І таму, па ўсім відаць, нас яшчэ доўга чакае цяжкая доля.

* * *

3. Пазыняк: — Што трэба, на ваш погляд, рабіць, каб палепшыць долю беларускай нацыі?

А. Шукелойц: — На гэта няпроста адказаць адным словам, бо народ наш і Бацькаўшчына ёсьць цяпер у вялікім нацыянальным занябданьні.

3. Пазыняк: — Як думаеце, чаму мы ўвесь час апускаемся да занябданьня? Чаму трацім эліту нацыі? Чаму нашы непрыяцелі, нават менш культурныя, менш кемлівыя, заўсёды выглядаюць лепш за беларусаў у нацыянальнай барацьбе? Адкуль гэтае інфантальнае чаканьне добрых дзядзькаў, што ўсё зробяць і ўсё дадуць?

Глянем хоць бы на нашу гісторыю за апошнія 200 гадоў. Напалеён не зьбіраўся пашыраць вайну на ўсход. „*Яе межамі, — пісаў ён, — будучь Менск і Смаленск. Тут я спынося... і займуся арганізацыйнай Літоўскай дзяржавай.*”

Ну чым ня добры дзядзька? Адновіць нам дзяржаву. А потым, калі напалеёнаўскія пляны змяніліся, беларусы (ліцьвіны) сталі адзін супраць другога пад чужымі сцягамі з абодвух бакоў пад Барадзіно. У выніку — атрымалі агульнае вынішчэньне і расейскую „цёмную ноч”.

У нашым друку ўжо пісалі (Валеры Буйвал)³ пра сымваліку карціны *Антуана-Жана Гро „Напалеён у бітве над Эйлаў”*. Паслухайце, што піша пра сюжэт мастацтвазнавец: „Імпэратар аб’яджае на кані поле бітвы. Сьнег засыпае груды трупай. Паранены чалавек у расейскім мундзіры няўклонна паўзе і цягне руку да пераможцы. Нехта са сьвіты пераказаў потым гэты эпізод жывапісцу. Паранены казаў Банапарту, што хацеў бы служыць у ягоным войску. Казаў, што ён ліцьвін, мабілізаваны маскоўцамі на абарону іхняй імпэрыі. Цяпер кожны экскурсавод па Луўру расказвае перад карцінай пра „літоўца” (вядома ж, паводле ўсіх крыніцаў — „Lithuanien”). Беларус на чужой вайне, за чужыя інтарэсы, у чужым мундзіры, а ў дадатак яшчэ пад чужым імем — і так 200 гадоў пасья згубы сваёй дзяржавы”.

А вось другая карцінка, трохкі пазнейшая: „*видишь, — стоит изможден лихорадкою высокорослый больной белорус...*” і г.д. Той, хто заканчваў савецкую школу за часы СССР, ведае гэтую білеберду (з расейскага паэта А. Някрасава), што прыклеівалі на ўвесь народ.

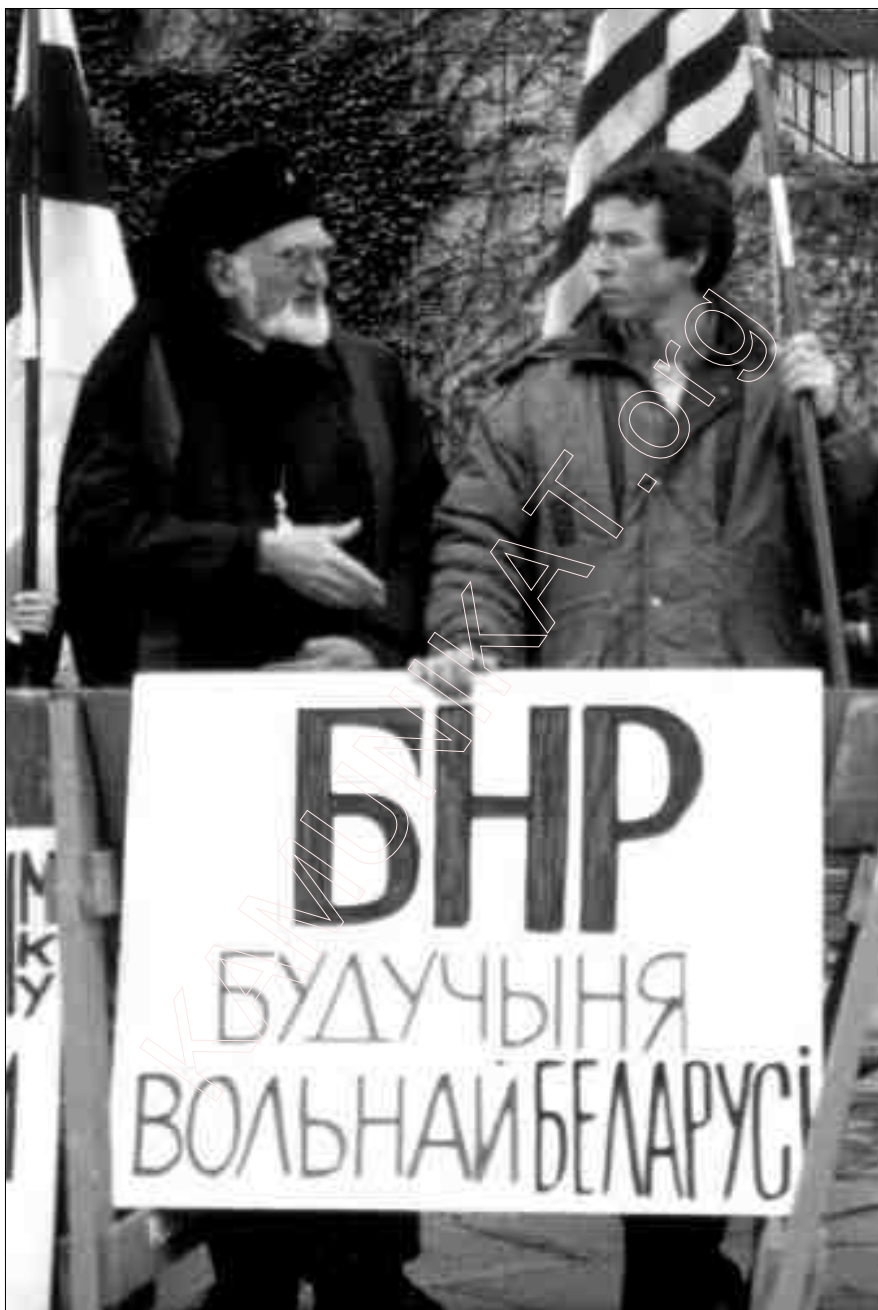
Амаль два стагоддзі акупанты знішчалі (вывозілі, забівалі, расстрэльвалі, рэпрэсавалі) беларускую шляхту, шляхецкую моладзь і інтэлігенцыю. Сталін звяршыў гэты працэс, а за адно знішчыў і сям’яства, каб і адтуль не расло.

У выніку беларусы засталіся без зямлі, без уласнасці і без нацыянальнай эліты, а дзяржава (умоўная, вядома), пасья таго, як забралі Вільню, — апынулася без сталіцы. Нацыя без галоўнага горада. Культура бяз цэнтра.

А. Шукелойц: — Наконт Вільні, то я не магу надзівіцца, як гэта такое магло стацца. Зразумела, што тут расейская палітыка, накіраваная супраць Беларусі і Польшчы — ліквідаваць культурна кансалідуючае значэньне Вільні, каб падрэзаць жылы, дык аддалі тым, якія ніякага дачынення да культуры Вільні ня маюць.

Нядаўна я чытаў дыскусію пра Вільню. Спрачаліся там нейкія ў Менску, маўляў, чаму гэта апошнім часам Вільня так моцна ўпала.

3. Пазыняк: — Гэта праўда, Вільня пакідае цяпер уражаньне пустога малалюднага

(Фота 3. Пазыяка)

Беларуская дэманстрацыя ў Нью-Ёрку, 1998 г.

правінцыйнага горада. Горад нібы заснуў, нейкі шэры соцыюм. Поўнасьцю страціўся сьвяточны віленскі дух. Нуда і соннасьць, і людзі, нібы не гарадзкія. Гэта вынік таго, што рэзка адсеклі Вільню ад Беларусі. Пабудавалі „железную заслону”, мяжу там, дзе яе ніколі не было.

Заснавалі і паўтысячагоддзя будавалі і разьвівалі Вільню беларусы. (Дарэчы, старажытныя балты ня мелі гарадоў, і да канца XIV-га стагоддзя былі паганцамі.) Потым (з XVIII стагоддзя) пэўны ўклад зрабілі палякі і жыды; у апошні перадавенны час уплывала афіцыйная

(Фота Ул. Карвіцкіна)

Жнівень 1991 г. Беларуская нацыянальная рэвалюцыя

А. Шукелойць: — Во-во. І яны, значыць, спрачаюцца, чаму так сталася. Так ні да чаго і не дагаварыліся. Ніхто не захачеў глянуць у корань, якія ж культуры стварылі Вільню і якія культуры, адпаведна, жывяцца з гэтага горада.

На пачатак XX-га стагоддзя Вільня адлюстроўвала культуру і была культурным цэнтрам для 60 мільёнаў людзей: гэта беларусаў (15 мільёнаў), палякаў (30 мільёнаў) і жыдоў (15 мільёнаў).

польская культура. Але ў аснове сваёй (па насельніцтву, укладзе жыцця і ў традыцыях) Вільня заставалася горадам беларускім і гэтак трымалася ў сьведамасьці ўсіх беларусаў. У гэты ж самы час Вільня была культурным і навуковым цэнтрам сусьветнага жыдоўства. І пакуль гэтыя народы (гэта значыць беларусы, жыды і палякі) мелі доступ і дзеялі ў Вільні, Вільня духоўна і культурна жыла.

Цяпер жа атрымалася, што Вільня дасталася

(Фота А. Сільвановіча)

Прэзыдэнт Мікола Абрамчык выступае пад Бел-Чырвона-Белым Сьцягам. 1960 г.

нешматлікаму народу, які ніякага культурнага ўкладу ў Вільню не зрабіў. Не было нават заўважнай этнічнай прысутнасці цяперашніх летувісаў (ці гістарычнай Жмудзі) ў Вільні, бо Вільня ад пачатку заснаваная крывічамі знаходзіцца на беларускай этнічнай тэрыторыі. Вільня для цяперашніх летувісаў — культурна чужы горад, і штучна тут нічым не дапаможаш, культурнае жыццё віраваць ня будзе, бо няма для яго гістарычных культурных каранёў. Вось у чым прычына правінцыялізацыі і заняпаду Вільні.

3. Пазыняк: — Так, сапраўды. Можна назваць Вільню Вільнюсам, касцёл Пятра і Паўлы касцёлам Пятраса і Паолы, касцёл Яна — касцёлам Ёнаса і г.д. Але па сутнасці ад гэтага нічога не змяняецца ў культурным сэнсе. Як толькі зірнеш у гісторыю культуры Вільні, то ўсё рассыпаецца, ня знойдзеш там ні Пятраса, ні Ёнаса, бо ў сярэднявеччы нават пісьмовай мовы летувіскай не існавала, а адпаведна — нічога не было на ёй і напісана.

Я ня схільны перабольшваць долю габрэйства і палякаў у культуры Вільні. Гэта былі ўсё ж часовыя ўплывы. Вільня для беларусаў, як пісаў *Уладзімер Жылка*, — „*крывіцкая Мэкка*”. Але Вільня — сапраўды ўнікальная зьява ў культуры. Вільня, на добры лад, павінна б была цяпер набыць статус вольнага полікультурнага горада са сваім адмысловым самакіраваннем, бюджэтам (дапамога міжнародных фондаў) і палажэннем, якія гарантавалі б разьвіццё этнічных культураў і моваў Вільні.

Якраз складваюцца добрыя ўмовы, бо Летува ўступіла ў Эўразьвяз і павінна прытрымлівацца эўрапейскіх дэмакратычных стандартаў у культурнай палітыцы (асабліва ў Вільні і на Віленшчыне).

Павінен сказаць, што яшчэ з часоў „*Саюдзіса*” маю вельмі добрыя адносіны з летувіскімі дэмакратамі (мы падтрымлівалі іх у крытычных момантах незалежнасці Летувы) і ведаю, што ў цэлым яны прыхільна настроены да полікультурнай аўтаноміі Вільні і разумеюць становішча. Аднак ініцыятыва, вядома ж, павінна зыходзіць ад зацікаўленых грамадзтваў.

Трэба спакойна, без эмоцыяў разумець

відавочнае, што Вільню немагчыма выкрасьліць зь беларускай гісторыі і культуры. Яна заўсёды была і будзе ў беларускай сьведамасці, пакуль існуе Беларусь. І заўсёды будзе ўзьнікаць настальгія і жаданьне вярнуць страчанае. Такая ёсьць праўда, якую разумеюць у Беларусі і ў Летуве, і пра якую стараюцца прамаўчаць. Але я лічу, што лепш пра яе гаварыць і шукаць сучаснае дэмакратычнае разьвязаньне.

А. Шукелойць: — Калі разглядаць беларускую нацыю ў культурна-гістарычным абсягу, як адзіны арганізм, то Вільня гэта ёсьць галава. Хоць роля Менска ў аднаўленьні і станаўленьні беларускай дзяржаўнасці вельмі вялікая.

3. Пазыняк: — Фармальна гэтаму моцна паспрыялі абставіны 1-й Сусьветнай вайны. Якраз у гэты час Менск палітычна ўзвысіўся.

Ёсьць адзін аспект у гэтым пытаньні, які я хацеў бы ўдакладніць. Лёс роду *Луцкевічаў*.

А. Шукелойць: — Менская частка жыцця Луцкевічаў неяк мала дасьледваная. А тут шмат цікавага. Гэта гэрбавая шляхта. Жылі ў Менску здаўна. Бацька братаў Луцкевічаў, якога звалі *Ян*, удзельнічаў у паўстаньні *Кастуся Каліноўскага*. Пасьля здушэньня паўстаньня, яму неяк удалося пазьбегнуць рэпрэсіяў і замаскавацца. Служыў у расейскай войску. Пахаваны ў Менску на *Кальварыі*. Помнік падпісаны па-польску, дзе сказана, што *Ян Луцкевіч* быў афіцэрам расейскага войска.

3. Пазыняк: — Гэта, здаецца, як ісьці да касцёла, то зь левага боку.

А. Шукелойць: — Так. Дамы Луцкевічаў (іх было два, стары і новы) стаялі на вуліцы *Хрышчэнскай*, унізе, каля Сьвіслачы. З другога боку на гэтай вуліцы стаяў дамок *Янкі Купалы*. У 1944-м, калі вярталіся саветы, увесь бок вуліцы, дзе стаяў дом Купалы, згарэў. Дамы Луцкевічаў ацалелі, але пасьля вайны саветы іх разбурылі.

У Яна Луцкевіча было пяцёра дзяцей: сыны *Іван*, *Антон*, *Стэфан*, дачкі *Амілья* (*Эмілья*) і *Вікторыя*, якая памерла ў два гады.

Жонка *Яна Луцкевіча*, *Зоф’я*, была з роду *Лычкоўскіх*, вельмі прыгожая жанчына (як відаць на фатаграфіі яшчэ XIX стагоддзя).

Стэфан быў лекарам. Выглядаў вельмі

Сям'я Луцкевічаў. 1905 г. Стаяць: Кастусь Шпакоўскі (далёкі сваяк), Амілія (Эмілія) Луцкевіч (Шабуня), Антон Луцкевіч; сядзяць: Зоф'я Луцкевіч, Дзіня (далёкая сваячка, бона), Іван Луцкевіч

шляхетным чалавекам, праўда, цікавіўся больш паляваньнем, сваёй прафэсіяй і сьвецкім жыцьцём. У беларускім руху не адзначыўся.

У 1930-х гадах, калі Купала рабіў сабе „харакіры” (парэзаў жывот), то першы, хто ратаваў яго, быў якраз Стэфан Луцкевіч, які яго апледзеў, выклікаў хуткую дапамогу, і Купалу адвезлі ў шпіталь.

Амілія Луцкевіч закончыла Інстытут шляхетных дзяўчат у Беластоку. Выдагна володала французкай і нямецкай мовамі. Акрамя таго размаўляла па-польску, па-расейску і, вядома, па-беларуску. Яна вышла замуж за *Аляксандра Апанаравіча Шабуню*, маёнтка якога, *Шаромысьель*, быў пад *Мар'інай Горкай*. *Шабуні* – гэта моцная беларуская гэрбавая шляхта (гэрб «Бабёр на камені»), удзельнічалі ў беларускім вызвольным і рэвалюцыйным руху. Асабліва родны брат Аляксандра і дзядзька спадарыні *Яніны Шабуні-Кяханоўскай* – *Антон Шабуня*.

Дачка спадарыні *Яніны Кяханоўскай*, *Юля*, на эміграцыі вышла замуж за ўкраінца *Паўло Андрусішына*. Іхныя дзеці, сыны *Юрка* і *Багдан*

(беларускі сьпявак *Данчык*), маюць паходжаньне па жаночай лініі з роду Луцкевічаў. Такая вось гісторыя.

Дарэчы, дом у Ракуцёўшчыне, дзе бываў *Максім Багдановіч* – гэта фальварак Луцкевічаў. Мелі яго па жаночай лініі. Нядаўна на Беларусі гэты дом спалілі.

3. Пазыняк: — Так, гніосная і подлая вайна. Але вернемся да галоўнай тэмы пра лёс будучыні Беларусі.

Бяда ня толькі ў тым, што страцілі сталіцу. Гора яшчэ ў тым, што, калі казаць коротка і вобразна, на працягу ўсяго паднявольнага пэрыяду пасля страты дзяржавы Вялікага Княства Літоўскага беларус, „ізмоджён лихорадкою”, не даваў падняцца і ўстаць раненаму беларусу з карціны Антуана Жана Гро.

Было, што сыялене здавалі інсургентаў Каліноўскага ў рукі царскіх сатрапаў. (Тады расейцы згналі ў Сібіры цэлае пакаленьне шляхецкай моладзі). А ў 1930-я гады, у часы сталінскага тэрору і рэпрэсіяў, „ізмоджэньні” падняўся з-пад плоту і навучыўся ня толькі пісаць даносы на лепшых, але й забіваць сваіх.

Амілія Шабуня (Луцкевіч) з малой Янінай Шабуняй (Каханойскай). 1911 г.

Вось дзе фэномэн. Праблема чужой галавы.

Так выглядае пытаньне ў абвостранай інтэрпрэтацыі. Што трэба, каб здабыць нармальную долю Беларусі, калі такое кароткае ёсьць жыццё, што не хапіла цэлага ХХ-га стагоддзя?

А. Шукелойць: — Вось жа з пытаньня вынікае адказ, як з дзеяння — супроцьдзеянне. **Трэба адрадыць эліту нацыі. І найперш трэба ўздаваць духоўна моцных асобаў.**

Мусяць быць духова моцныя людзі, што бяруць адказнасць. Яны пойдучь і павядучь. Вось жа, скажам, *Тамаш Грыб*, ці доктар *Мікола Чарнэцкі*, ці *Юльян Саковіч* — моц. Турмы і страхі не зламалі Саковіча. А багаты на той час чалавек, ня парабак, ня з лапцямі прышоў у палітыку. (У сваім фальварку Балдыры меў абшары зямлі і лесу, трымалі 52 каровы.)

Дарчы, ня толькі арганізацыя беларускай паліцыі, але й вайсковыя адзінкі — таксама ягонага праца. Ну й *Кушаль*, вядома, ствараў. Але Кушаль больш як вайскавік-спэцыяліст.

Саковіч і ў савецкіх партызанах закладваў

(Фота 1880-х гг.)

Зоф'я Луцкевіч (з дому Лычкоўская). Маці братоў Луцкевічаў

беларускае падпольле (не інфармуючы немцаў), за што, відаць, яго пад забойства і падвялі.

Духовая моц асобы ёсьць найважнейшая якасць і найбольшая каштоўнасць у палітычным змаганьні. Калі моцных індывідуальнасцяў няма, то грошы партыю не падымучь. Хутчэй загубяць (тым больш, калі дармовыя). Грошы патрэбныя для выхаваньня новага пакаленьня. Найперш, гэта справа арганізацыі розных легальных гурткоў і таварыстваў у вучэльнях і ўвогуле — ў грамадстве, бо маладая асоба выходзеца ня толькі ў сям'і ды школе, але й асяроддзем.

У цяперашніх умовах, якія на Беларусі, гэта вельмі цяжка, але не бяда, не найгорш, ня трэба апускаць рукі. Бо вядома і засьведчана ня раз, што пры дабрабыце ды задаволенасці гіне духова сіла. Дабрабыт і задаволенасць у грамадстве разьядаюць пакаленьне, мізэрнее дух. Крочыць маса абывацеляў і любуецца сабой.

3. Пазьняк: — Беднасць і галеча ператвараюць чалавека ў нявольніка. Ён не разьвіваецца.

Беларуская дэманстрацыя каля ААН, 1997 г. Нью-Ёрк

А. Шукелойць: — Гэта праўда. Трэба змагацца з прычынамі галечы і дапамагаць духоваму развіццю. Дзеля гэтага паклікана эліта. Найперш там не павінна быць заспакаення.

Вось у Польшчы ў 30-я гады старая загартаваная польская інтэлігенцыя, што

паскакаць. А вось вынік. Немцы стукнулі – і ўсё пасыпалася. Тых палякаў, што ў 1920-м гналі бальшавікоў з-пад Варшавы, аж пыл курэў, ужо не было, а моладзь здрабнела. Гэтак я ўважаю.

Але вярнуся да пытання пра долю. Ведаецца, ліха ходзе і ня сьпіць. І вось думаю, што рабіць

(Фота А. Сільвановіча)

На беларускай выставе ў Беларускім Цэнтры ў Саўт-Рывэры (Нью-Джэрзі), 1998 г.

здабыла незалежнасць, — адыходзіла. Што адбывалася ў гэты час у школах – ніхто не цікавіўся ўсур’ёз і ня думаў. А трэба было спецыяльна „ствараць людзей”, арганізоўваць умовы для росту асобаў.

Былі, вядома, розныя суполкі, інтарэсы. Kleiлі ды выстрыгалі, плавалі на лодках, хадзілі ў турпаходы, танцы, выпіць, пасмяяцца, пагуляць, пабавіцца ды часу сьцерці. Гэтакія арганізацыя паводзінаў нічога не дае для фармавання маладой асобы, а часам нават шкодзіць.

3. Пазьняк: — О, так. Я называю гэта культурнай формай актыўнага гультайства, спажываньне жыцця. Набытак невялікі.

А. Шукелойць: — Хоць маладому трэба й

тады, калі Беларусь (ня дай Божа) страціла б незалежнасць.

Ёсць шмат прыкладаў, адпаведных беларускай долі, у нашых суседзяў. Найперш – у палякаў. У часы паўстаньня 1830 года палітычныя колы Польшчы выкарысталі пэста (дарэчы, нашага земляка-беларуса) **Юльяна Нямцэвіча**, сябра і дарадцу (ад’ютанта) Касцюшкі. З дыпламатычным даручэньнем яго паслалі ў Англію. У Англіі яму казалі, што справа Польшчы ёсць унутранай справай Расеі, і Англія ва ўнутраныя справы іншай дзяржавы ўмешвацца ня будзе. І з гэтым Нямцэвіч вярнуўся.

Нашае становішча сёньня падобнае. Так выглядае, што Запад гатовы быў бы нас здаць Маскве.

І што рабіць у такім выпадку? Заўсёды трэба мець на ўвазе адпаведную дзейнасць у двух кірунках. Першае, у самой нашай краіне, каб нас ня знішчылі зусім.

Мы мусім захаваць дух змаганьня. Дух змаганьня! Мы можам шмаг што страціць: і дзяржаву, і маёмасць, і школу, — але дух змаганьня мы мусім захаваць. І калі мы паграфім утрымаць дух змаганьня на Беларусі, дух незалежнай дзяржавы, дух народу, — мы будзем мець будучыню. Утрымаць яго ў неспрыяльных варунках ёсць асноўнае наша заданьне.

Як гэта рабіць, якім чынам, як утрымаць нашыя арганізацыі, гурткі, школы, ініцыятывы, сам'ю і г.д. — гэта ўжо іншае пытаньне. Але калі ня будзе беларускага духу змаганьня, супраціўленьня і беларускага стварэньня, то шмаг што страцім і нічога не дасягнем. Маючы дух змаганьня, захаваем мову.

3. Пазьняк: — Ведасце, пра дух змаганьня вы трапілі ў кропку. У гэтым уся й бяда, што дух змаганьня аслабеў. Я думаю, чаму так сталася. І прыходжу да высновы, што прычына — расейскі генацыд за саветамі. Беларускія нацыянальныя вярхі былі фізічна знішчаныя. Засталіся нізкі. Маштабы вынішчэньня былі такімі вялікімі, мэтадычнымі і працяглымі, што выклікалі зацяжную катастрофу беларускай нацыі, якая ня скончылася і сёння. Парушылася структурная сувязь паміж пластамі і пакаленьнямі людзей, паламалася гармонія цэлага. Калгасны прыгон на вёсцы ў спалучэньні з русіфікацыяй у гарадах дэфармаваў беларускі дух.

І тут я сьведама згущаю фарбы, каб лепш бачыць. У 60-80-х гадах у сувязі з масавым перасяленьнем (дакладней, унёкамі) насельніцтва калгаснай вёскі ў гарады (і гэта, ня глядзячы на інстытут прапіскі) адбылася „калхозізацыя” монтальнасьці грамадзтва, якая дайшла да абсурду, калі калгасьнік, ненавісьнік незалежнасьці і беларушчыны, стаў прэзыдэнтам краіны. Пра які дух змаганьня тут можна было гаварыць?

Змаганьне і па сённяшні дзень ёсць у Беларусі выбарчай справай, выключэньнем з правіла, здабыткам мяншынi. Яно не набывае

масавага характару. Бо не змагаюцца людзі, якія ня маюць і ня мелі свайго, нават думак.

І вось тут, сапраўды, прадоўжыць шлях можа толькі нацыянальная асьвета і новае пакаленьне, якое адновіць дух змаганьня. Але кожнае страчанае пакаленьне адкідвае ўсіх назад.

А. Шукелойць: — Калі згоршыцца сітуацыя, трэба будзе ўдакладніць тактыку. Я ўважаю, што стварэньне арганізацыяў строга нелегальных было б на сённяшні дзень не карысным, бо нават КГБ, нават чужынцы будуць тады замест праўдзівых тварыць розныя фальшывыя нелегальныя арганізацыі, каб гэтакім спосабам сыцягваць моладзь на дарогу, ня шкодную для панявольваючай дзяржавы, а з другога боку — кампрамэтаваць наш рух.

3. Пазьняк: — Стварэньне арганізацыяў і друкаў пад кантролем КГБ цяпер вельмі распаўсюджаны прыём. Я б сказаў нават, што моладзь яны паралізуюць. Мы шмаг трацім.

А. Шукелойць: — Таму трэба было б шукаць магчымасьцяў і спосабаў супрацьдзеяньня. Але ў кожным разе трэба мець перад вачыма адно — мы мусім утрымаць дух беларускага народа ў ягоным змаганьні за незалежную Беларускаю дзяржаву. Гэта на Бацькаўшчыне.

З другога боку, мы мусім трымаць беларускае імя наванкі. Каб часам ня сьцерлі нас. Калі б нават Беларусь перастала існаваць як дзяржава, але ўсяроўна яна павінна быць у нашай памяці, у памяці нашых арганізацыяў за мяжой, у змаганьні за незалежнасьць нашай краіны, каб яна цэлы час была на ўвазе ўсяго сьвету. Бо ўсё ж такі, як бы ні было, гэтыя 12 гадоў незалежнасьці Беларусі шмаг зрабілі для будучыні беларускага народу. Нас прызналі дзясяткі дзяржаваў. Мы маем сярод іх прыяцеляў і прыхільнікаў. І трэба за ўсялякую цану гэтую сімпатыю да нашага народу і нашай дзяржавы (калі яна нават і страціць незалежнасьць) утрымаць у вольным сьвеце.

3. Пазьняк: — Паводле сказанага, хочацца зьвярнуць увагу, што нашыя неприяцелі (і былыя расейцы-бальшавікі, і цяперашнія расейцы-гэбісты) выдатна гэта разумеюць. Заўважце: унутраная палітыка накіраваная на тое, каб крок за крокам пазьнішчаць усе беларускія

Наталья Арсеньева (рэпрадукцыя з карціны П. Мірановіча, алеі)

арганізацыі, усе асяродкі, дзе выходзіла беларускі дух і беларуская сьведомасьць, дзе вывучаюць гісторыю і культуру. Апошнім часам зьнішчылі знакімы Беларускай Гуманітарны ліцэй у Менску. Адбываецца зачыненне апошніх беларускіх школаў, арганізацыяў, не дапускаецца стварэньне іншых арганізацыяў. Акурат гэтаксама ў 1930-х гадах у акупаванай заходняй Беларусі рабілі тагачасныя польскія ўлады. Да 1939 года там пазачынялі і ліквідавалі, практычна, усе беларускія арганізацыі.

Міжнародны аспэкт. Наша гісторыя XX-га стагоддзя склалася так, што мы, беларусы, гэтак жа, як і палякі, ці жыды, ператварыліся ў сусьветную нацыю. Трэба ўсьвядоміць гэта. Мы жывём на ўсіх кантынентах. І прычына такая ж, што і ў іншых. Акупацыя, антынацыянальны рэжым, пераслед, несвабодная Бацькаўшчына.

Расейцы-бальшавікі ўвесь час стараліся зьнішчыць палітычную беларускую эміграцыю. Добра вядомыя іхныя наскокі і дзейнасьць за мяжой у асяродкі беларусаў. Цяпер Масква зноў шле сюды сваіх цемнякоў, вярбуе, стварае ўжо свае кантралюемыя праз КГБ асяродкі ў Эўропе.

У Амэрыцы яны нават вырабляюць свае друкі, дзе бэсыяць Раду БНР і беларускае Адраджэньне. (Газэту „Беларус“, напрыклад, называюць „рэліктавым антыкамунізмам“ і „невывучнай русафобіяй“). Знаёмая тэрміналёгія.) І гэта ў той час, калі на Беларусі ліквідуюць беларускія школы, часопісы, мову, друк, арганізацыі, зьнішчаюць усе беларускае. Гэта праявы далёкаідучай палітыкі. У Маскве думалі наперад пра той час, калі ўжо захопяць Беларусь і каб тады не было каму тут, за мяжой, бараніць нашу краіну і незалежнасьць.

Калі прааналізаваць беларускую барацьбу з расейскім гэбізмам, то нашыя непрыяцелі цяпер ідуць наперадзе. Яны пралічваюць наперад нашыя патрэбы і дзеянні ў змаганні за нацыянальнае выжываньне, робяць перашкоды і нават прэвентыўныя захады.

Але істотна, каб якраз мы былі больш прадбачлівымі і больш ініцыятыўнымі.

А. Шукелойць: — Прынцыпы і посьпех усялякай змагарнай дзейнасьці палягаюць на дынаміцы. Мы мусім ісьці наперадзе. Трэба пераганяць, жыць па правілах прыроднага разьвіцьця. Інакш – гора. Максім Багдановіч пісаў: „Супраць цяжэньня вады можа толькі жывое палыць. Хвалі жэ ракі заўсягды цягнуць тое, што скончыла жыць.“

Вы кажаце, што цяпер на Беларусі сьпяшаюцца зачыняць рэшту беларускіх арганізацыяў, дабіваюць беларускую школу. Дык гэта ж вядомая справа для чаго робіцца. Каб потым пры захопе Беларусі ня трэба было зачыняць гэта самым расейцам і не выклікаць незадаволенасьці супраць сябе. Акупацыя ўжо даўно робіцца рукамі Лукашэнкі. Маскоўцы хочучь прыйсьці на падрыхтаваную пляцоўку. І тады Лукашэнка, між іншым, ім ужо не патрэбны. Відаць, проста ліквідуюць яго.

З. Пазняк: — Ліквідуюць, калі забяруць ягоныя грошы, сакрэтны „бюджэт“. Расейская цяперашняя ўлада – гэта гэбўскае мафія. Грошы для іх – і ўлада, і дзяржава, і палітыка. Яны пасылаюць праводзяць акупацыйныя дзеянні ў Беларусі рукамі сваёй крэгатуры – Лукашэнкі, навязалі яму бясконцы гандаль зь імі за сваю

скуру (хоць у рэальнасці справа ідзе за Беларусь). Вось ён і гандлюецца.

Гаворачы пра беларускую долю, мы маем на ўвазе, што кожны беларус у залежнасці ад яе мецьме і сваю чалавечую долю. І мы з вамі таксама.

Ці не ўзнікалі ў вас думкі, што можна б было нежак усё зрабіць інакш? Бо найіжэйшай для душы – на чужыне. Ну, скажам, можа ня варта было эвакуавацца зь Менску? Вы ж нават у гарадзкой адміністрацыі не былі, кіравалі музэем, культурнай установай. Шмат хто застаўся, некаторыя нават вярнуліся.

А. Шукелойць: — Маё рашэнне аб эвакуацыі на Захад было правільным. Я быў арыштаваны НКВД у першыя дні вайны і потым уцёк з турмы. Гэтага бальшавікам было б дастаткова, каб, што называецца, радыкальна вызначыць мой лёс. Астатняе дадалі б, што хацелі: і музэй, і Беларускае Студэнцкае Саюз, і нават аднаўленне касцёлаў пад акупацыяй.

Мы добра бачылі, што расейскія бальшавікі знішчалі ўсіх актыўных, свведомых беларусаў, і ў першую чаргу – беларускіх дзеячоў усіх накірункаў, асабліва палітычнай арыентацыі, адрознай ад бальшавіцкай. Мы ўжо мелі вопыт 30-х гадоў. Памяталі, што сталася з Тарашкевічам, Цьвікевічам, Ластоўскім, Рак-Міхайлоўскім, Аляхновічам, Янам Пазыняком і іншымі.

Тыя беларускія дзеячы, што засталіся ў Менску ў 1944 годзе (і тыя, што вярнуліся пазней), зыходзілі расейцаў і „чырвонай арміі” былі арыштаваныя, асланыя ў Сібір (дзе загінулі), альбо былі расстраляныя. І такіх наіўных людзей было шмат.

3. Пазыняк: — Наіўнасць – гэта нейкі фэномэн у тых людзей, нейкае здзіўнае неадчуванне небяспекі пры добрым веданні маскоўцаў і мэтадаў НКВД. Мне расказваў доктар Кіпель пра такога *Міхаіла Пугачова*, які кіраваў аддзелам Беларускай Краёвай Абароны, а на Захадзе перайшоў да ўласаўцаў. Потым, калі паўстала пытанне аб дэпартацыі і аб выбары шляху, то жонка ягоная – расейка – утаварыла яго вярнуцца ў СССР, маўляў, нічога ня станецца, табе „прасьцяг” і г.д. Пугачоў вярнуўся, і бальшавікі яго знішчылі.

А. Шукелойць: — Наконт жонкі не скажу, ня чуў, але Пугачова ведаў. Ягоны лёс дрэнны. Ён вярнуўся, бальшавікі яго схапілі і павешалі ў Віцебску.

Пугачоў быў капітанам „чырвонай арміі”, здаецца, нават расейц. Ён застаўся ў Менску ў 1941-м, і ўвесь час быў заступнікам начальніка менскай паліцыі. Потым кіраваў адным з батальёнаў БКА. Дарэчы, быў вельмі прыстойным, сур’ёзным чалавекам, добра адносіўся да беларусаў, супрацоўнічаў з намі.

3. Пазыняк: — На якой мове супрацоўнічаў, між іншым?

А. Шукелойць: — Па-беларуску, вядома. Ведаў. Расейскай жа мовы тады не было. Усе каманды вайсковыя, усё – па-беларуску.

3. Пазыняк: — Не выпядае, каб такі чалавек быў слабога характару і паддаўся на ўмовы. Сумная гісторыя.

Мне, дарэчы, гэта нагадвае чамусьці прапаганду вакол маёй асобы. Пішуць, не хаваючыся: „кулю яму, кулю”, „кто пульнёт?” і г.д. („Свабодныя новости”, „БДГ”, „Московские новости” і інш.)

І ў той жа час рэдактар іншай (беларускай) газеты піша і пацьвельваецца пры гэтым: „Прыязджайце, Зянон Станіслававіч, чакаем, будзем разам працаваць для Беларусі”. Маўляў, нічога вам не пагражае, „мы высвятлялі ў памежнай службе”.

А. Шукелойць: — Го! Вам нельга ехаць. Я ўвогуле здзіўлена, чаму яны вас яшчэ не забілі.

3. Пазыняк: — Гм... Дзякуй, на добрым слове, спадар Шукелойць. Можна, паплойце. Тры разы.

А. Шукелойць: — (*Сьмяецца*). Не, ну дык жа ж праўда, — павінны б былі забіць. Гэта ж Масква.

3. Пазыняк: — Відаць, яны пайшлі цяпер іншай дарогай. Топчуць імя.

Дарэчы, у 1996 годзе ім хацелася тое зрабіць. (Тое, пра што вы кажаце.) Ды не атрымалася. Я ня стаў чакаць. Ад’ехаў. Але гэтае іхнае „хацэнне” трэба мець на ўвазе. Памятаеце, як знішчылі майго сябра *Вячаслава Чарнавола* на Украіне. Між іншым, я яго перасьцерагаў. І ён гэта разумёў...

Ведаеце, гэтае „кулю, кулю” – не такі ўжо ў іх

творчы экспромт. Калі нешта чаўпецца, то ў жыццці здараецца шмат дзіўных выпадкаў і супадзенняў.

Нядаўна адзін з сваякоў *Сяргея Навумчыка* ехаў у цягніку і разгаварыўся ў купэ са спадарожнікам у цывільным, які аказаўся высокім афіцэрам адной са службаў. Слова за слова, кілішак за кілішкам – даткнуліся тэмы „Пазыняка-Навумчыка”.

— Да, слышал, знаю, — сказаў субяседнік сваяка. — Это дело серьёзное. Весьма, я бы сказал. Приказано задержать при любых обстоятельствах при пересечении границы и в случае бегства – стрелять на поражение.

Пазнасеце почырк? Генэральскае думаньне, як у Чачэніі: „Схватить и уничтожить”. Гэта нават не Лукашэнка.

А. Шукелойць: — Ну, ведамая справа. Увогуле, у вашай справе, я думаю, вырашае Масква. Лукашэнка тут пешка. Хоць ёсць там і ягонья распаражэньні на мяжы затрымаць, і ў газэтах пісалі там, і крымінальныя справы пазаводзілі на вас, але стаіць за гэтым Масква. Не сумняваюся. Тут яе інтэрас. Ім Беларусь трэба забраць. А вы ім перашкодзілі і прадаўжаеце перашкаджаць. Вам у Расею таксама нельга ехаць. Мусяць быць адказнасьць за адраджэнскую справу.

3. Пазыняк: — Ведаеце, кажуць, што беларуская шырокая апатыя і беларускае шырокае цярпенне бясконцыя, як Сусьвет. Таму вельмі цяжка набраць крытычную масу. Але яна расьце. Шырыцца, як тарфяны пажар пад зямлёй. Набіраецца сіла. І мне радасна яе адчуваць. Мы вернемся. Не сумняваюся ў гэтым. Ёшчэ паскача *Пагоня на полі Крапіўным*.

А. Шукелойць: — От, скажыце, што сталася! Змагацца трэба, безумоўна, лупіць па іх. Усё ж відаць, каб цябе воўк... Драматычная пара для Беларусі. Шкода, што супала зь ёй мая старасьць. А то я хацеў бы яшчэ паехаць на Бацькаўшчыну, павыступаў бы, падыскутавалі б. Я, ведаеце, люблю, мяне рэплікамі ды крыкамі не саб’еш.

3. Пазыняк: — Ну, так. „А прайдзёмце-ка, галубчык, з намі”. І рэплікаў ня трэба.

А. Шукелойць: — Го-о, ліха матары!

Са Сьцягам